

جریدہ علیہ

مشجعت جلید اسلامیک جریده رسمیه سیدر

ذی الحجہ سنہ ۱۳۳۸

عدد ۶۲

اون بش کونده بر نشر اولنور

شعبی سنہ

اسلام متفكر لر

۱

ابو حامد محمد غزالی

۱۲

غزالی جدید :

ارتق عقلك اوتەسەندە بىر طور دىھا واردىر كە اندە بشقە بىر كوز اچىلەرق انىكلە باش كوزى ايله ادراك ايتىدىكى غىبى ، آتىدە وقوع بولە حق امورى مشاھدە ايلر ؛ معقولاتى ادراك خصوصندە قوۋمىزەنك ، قوۋمىزەنك مدركاتى ادراك خصوصندە حواس ظاھرىنك معزوليت و محرى مېتى كى عقلدە او اچىلان عىن ايله ادراك اولان امورى ادراكە عاجز و قاصر دىر . عقلك ادراك ايتىدىكى شىلر قوۋمىزەنە عرض اولندىنى زمان قوۋمىزەنە انلرى فصل استبعاد ايدىرسە بعض عقلادە اوتىلەجە او كوزك ، نبوتك مدركاتى استبعاد ايدىر . بوايسە عىن جەلدەر . چونكە بو خصوصدە انلرك استناد ايتىدىكى دليل انلرك بالغ و واصل اولەمدىلرى بىر طور دىر ، انلردە بىر طور يوقدر ، انك اىچون نفس - الامر دە يوقدر ظن ايدىر . فى الواقع تواتر ايله ، تسامع ايله (ايشىدە ، ايشىدە) الوان و انكالى بلە مامش اولان نادان طوغمە بىر كوردە الوان و انكالى حكاىە اولنە اول امر دە اكلايە ماز ؛ دىھندە انى بىمد كوروب دىھنە ياقلاشدىرەن . حالبو كە جناب حق بو خصوصى خاصيت نبوتدن بىر نمونە خلق ايتىكلە انسانلرە تقرب ايتىشدىر . بو خاصيت دە نومدىر چونكە نائم آتىدە وقوعە كلە جك اولان بىشئى يا صريحاً و يا تعبيرك كشف ايدە جكى بىر كسوء مثال ايله ادراك ايدىر ، بو حالى انسان نفسندە تجربە ايتىشەندە كىندوسنە « بعض كىمسەلر ميت كى بايغىن دوشىور ؛ آندن حس سمع ، حس بصر زائل اوليور دى غىبى ادراك ايدىيور » دىنە انكارە قالدىشىر ؛ بونك امتناعنە برهان اقامە ايدىر « قواى حساسە اسباب ادراكە ، انسان قوۋمىزەنك وجودىلە ، حضورىلە ادراك ايتىدىكى بىشئى قوۋمىزەنك حساسەنك عطالتى ايله بطريق الاولى ادراك ايله من » دىر . ايشتە بو بىر نوع قىاسدىر كە انى وجود و مشاھدە تىكلىدىب ايدىيور . فصل كە عقل ، اطوار ادمىدن بىر طور اولوب اوطوردە حاصل اولان عىن ايله ، حواسك منعزل اولدىنى انواع معقولاتى ادراك ايدىيور ايسە نبوتدە بىر طور اولوب

اوپورده حاصل اولان عینک برنوری بولور ، بو نوردۀ عقلک ادراک ایتدیکی غیب و احوال ظاهر اولور .

غزالی نبوتی بویله ایضاح ایتدیکی کبی نبوتده حاصل اولان شکی ده سویله دفع ایدیور :
نبوت حقه کی شک یاسوتک امکانه یا وجود و وقوعه ، یا خود شخص معینه حصوله تعلق ایدر .

نبوتک امکانه دلیل وارلفی ؟ وارلفنه دلیلده عالمده طب کبی ، نجوم کبی عقل ایله نائل اولمسی متصور اولیان معارفک وارلفی در . بویکی علم ایله مشغول اولان ذوات بالضروره بلیرلرکه بوعلملر انحق الهام باری و توفیق سبحانی ایله معلوم اولور . یوقسه تجربه ایله معلوم اولماز . بعض احکام نجومیه واردرکه انحق بیکسنده برکره واقع اولور ، بویله برشیئه تجربه نیک یولی اولورمی ؟ خواص ادویهده بویله در . عقلک تعقل ایدمه چکی اموری ادراک ایچون برطریقک بولومسی ساحه امکنددر . ایشته نبوتدن مقصد بودر ، نبوت انحق بوندن عبارتدر . عقلک احه ادراکندن خارج اولان اشیای ادراک خاصه سی ده خواص نبوتدن بریدر ؟ نبوتک بوندن بشته پک چوق خاصه لری واردر . بوخاصه دریای نبوتدن برقطره در . انسانده او خاصه نیک برنوموسی بولومسی سبی ایله بوخاصه ذکر اولنمشدر . اونمونهده اویقمه انسانده وقوع بولان مدرکاتدر . برده انسانده علم نجوم و طب واردرکه بویکی علمده نبوت جنسنددر ؛ [۱] معجزات انبیادندر . عقلا ، بضاعه عقل ایله ، اکا وصوله امکان بوله ماز .

خواص نبوت انحق طریق تصوفه سلوک نتیجه سنده حاصل اوله جق برذوق ایله ادراک اولور ، ذکر اولان اوخاصه سی ، انسانک مرزوق اولدینی رؤیا نمونه سی ایله ، ادراک ایتک قابل اولور . اگر بونمونه اولمسیدی سن انی تصدیق ایتیه جک ایدک ، ارتق نی نیک سنده نمونسی بولومیان خاصه سی اصلا کلایه مزسین ، فصل اولورده انی تصدیق ایدرسین ؟ چونکه تصدیق تفهمن صوکرده در . بونمونه طریق تصوفک اوئلنده حاصل اولور ، بونمونه ایله مقدار حاصل نسبتنده برنوع ذوق ، اکا قیاس ایله ده حاصل اولیان شیء برنوع تصدیق حاصل اولور . بوخاصه واحده اصل نبوت ایمان ایچون کافی در .

فلاسفه اموری بولقلری و تعقل ایتدکلری درجهده تصور ایدوب مالوفلری اولیان شیلره استحاله ایله حکم ایدیورلر ، طبیعیات و آلهیاتده اکثر برهانلری بوجنسنددر . رؤیای

صادقہ مألوف اولمسهده برکیمسه حواسک تعطیلی صرسنده غیبه مطلع اولدیغنی ادعا ایتسه بو عقول اربابی انی انکار ایدرلر، اکثر عجائب آخرت بوقیلدندر .

استطراد — رؤیا حقنده علماء اسلامیہ ارسنده اختلاف واردر : صاحب موافقک بیانہ کوره اشعریہ و معتزلیہ کوره رؤیا خیال باطلدر؛ معتزله عندنده رؤیا حالده ادراکاتده معتبر اولان شرائط مفقوددر؛ اشعریہ عندندنده حالت نومده ادراک عادت آلہیہ مخالفدر، نوم ادراک منافیدر . انجیق ابو اسحق اسفرائینی (۴۰۶) جمهوره مخالفت ایله رؤیانک ادراک حق اولدیغنه قائل اولیور . مشار الیه نومک ادراک منافی اولدیغنی قبول ایدیور ، فقط «ادراک قائم اولدیغنی جزء انسانی نومک قائم اولدیغنی جزء انسانیدن بشقه اولمقله عین محله ایکی ضدک اجماعی لازم کمر» دیور . رؤیا نوم حالنک حلول ایتدیکی اجزایله ادراک اولمش اولیور .

ماتیدیہ عندنده رؤیا روحک برنوع مشاهده سیدر . روح بریشی بعضاً حقیقی ایله ، بعضاً مثالی ایله مشاهده ایدر؛ رؤیا مثالدردر ، جناب حق آنی الفاظ صوتیه نک ، ارقام کتابیه نک دلالتی کبی معانیہ دلیل قیلمشدر .

احادیث صحیحہ رؤیانک خیال باطل اولدیغنه دلالت ایدر . رؤیای صالحه نبوتدن بر جزءدر ، وحی نبی رؤیای صالحه ایله باشلامشدر . انبیای کرامه حال یقظهده نصل وحی القا اولنورسه حال منامدهده اولمقله جہ القا اولنور .

احادیث صحیحہ قارشو رؤیای انکار ایدنلرک سوزلری بالمجبوریہ شویله توجیه اولنور : رؤیا احساس عد اولنور ، نائم سمع ایله ویا بصر ایله ادراک ایتدیکی شیئی استماع ورؤیت تحیل ایدیور . حالبوکه بو استماع ویا رؤیت ، رؤیا احساس ، بصر ویا سمع ایله ادراک دکلدر . چونکه احساسک شرائط حقیقیه سی ویا شرائط عادیه سی یوقدر ، رؤیا احساس اولمقله خیال باطل اولور . معافیہ رؤیانک خیال اولیشی نفس الامرده ثابت اولوب تعبیر اولنقدن صوکره علمی موجب بر امری تمثیل و حکایه ایتسنه منافی دکلدر . نته کیم معارف حقیقیه ابجون بر طاقم حکایات اختراع اولومشدر . نومک علمه منافی اولمشی خیال باطل اولمشده عامه خفه نسبتلدر .

متصوفه عندندهده رؤیا حق ادراکدر، رؤیای منامی الهام روحانی حکمندهدر . رؤیاده نائم بعض احوال منکشف اولور .

فلاسفۀ قدیمۀ اسلامیہ کورہ رؤیا نائمک حسن مشترکندہ مرتسم اولان صورتلری ادرک ایتسیدر . منامات صادقہ مدركات نفس ناطقہ دن وارد اولور ، اودہ جمیع صور کائناتک مرتسمی اولان عقل فعالدن [۱] آیر . چونکہ نفس ناطقہ نک اکا اتصال معنویسی واردر . نفس ناطقہ مدہ منتقش اولان معانی کایہ قوہ متخیلہ برطاقم صور جزئیہ الباس ایدر . بوضوح جزئیہ حسن مشترکدہ منتقش اولورده مشاهده اولنور . تعبیر قوہ متخیلہ نک تصویر وا کسا ایلدیکی صورتلرین بالتجريد نفس ناطقہ نک عقل فعالدن اخذ ایتدیکی معنایی بولمقدور . بعض کرہ قوہ متخیلہ نفس ناطقہ دن اخذ ایتدیکی معانیده تصرف ایتمز . بومعناک مثالی حسن مشترکدہ حاصل اولورکہ نائمک کوردیکی شیء عینی ایله چیقار .

منامات کاذبہ مدركات حسن مشترکہ صور محسوسات ظاهرہ نک خزانسی اولان خیالندن کلیر . حال یقظہ خیالده مرتسم اولان شیء حسن مشترکہ وارد اولورده مشاهده اولنور . چونکہ قوہ متخیلہ حسن مشترکی خالی بولونجه آندہ بعض صور خیالیہ تصویر ایدر؛ یاخود امراضدن تولد ایدن برشیء حسن مشترکہ وارد اولور . چونکہ مزاج دماغ تغیر ایدنجه قوہ متخیلہ نک افعالی ده تغیر ایدر . رؤیایی قبول ایدنلره کورہ بالطبع منامات کاذبہ نک تعبیری یوقدر .

* *

فلاسفۀ جدیدہ کورہ رؤیا اویقو حالندہ بر نوع تفکر درکہ تذاکر افکار - asso ciation des idées - ایله ایضاح اولنور اویقو حالندہ افکارک تعاقبی عینی ایله تذاکر « تقارن » افکار قانونلرینه تابعدر . اشائی نومده وظائف نفسیہ نک هیچ بری بستون معطل دکدر . حتی ژوفرووا « نفس ناطقہ اصلا اویومز » دیور . علی العاده رؤیالر قوہ حافظه وخیلہ آثارینک دماغ اوکندہ تجلیسی در ، محفوظات ویا تخیلات دماغیہ نک تجسمی در . بحالده رؤیالر یا ماضی به عائد اوله حق ویا دماغک استعداد و قابلیت مخصوصه لرندن خلاصه کبی برشی اوله حق در . اسباب خارجیہ دن متحصل ، ویا التهابات دماغیہ دن ناشی رؤیالرده واقع اولور . بویضا کورہ منامات صادقہ ایله منامات کاذبہ نک اره سندہ برفرق کورلیور . رؤیای صالحه انحق حسن قبل الوقوع حادثہ نفسیہ سیله ایضاح اولنورکہ قبل الوقوع

[۱] فلاسفۀ اسلامیہ لوح محفوظی عقل فعال ایله تفسیر ایدیورلر .

محسوس اوله جق شيلرك عالم منامده قوه مفكره دماغيه او كنده متجلى اولمى ديمك اولور. قبل الوقوع محسوس اوله جق شيلرك منشئ خصوصنده فلاسفه آره سنده اختلاف وارد. صده كله لم :

غزالي نبوتك وار لغتي بويولده ايضاح ايتد كدن صوكره شخص معينك نبوتى حقه ندى شكى شويولده دفع ايدور :

انسانده حاصل اولان بوشك ، انجق اوزاتك احوالى بيلندكجه ، زائل اولماز ؛ انسانده يقين حاصل اولماز. اوزاتك احوالى ده انجق يا مشاهده ايله يا تواتر و تسامع ايله بيلير. چونكه سن فقه و طبي بيانجه ، فقه و اطبابي مشاهده ايتسه ك بيله ، سوزلرني ايشتمك ايله حاللرني كورمك ايله طائيرسين ؛ نه كيم فقه و طبيدن برآز مسائل تعلم ايتمكه ؛ امام شافعي ، طيب جالينوسك كتابلرني ، تصنيفلرني مطالعه ايتمكه شافعي نك فقيه ، جالينوسك طيب اولدني تقليد ايله دكل ، بلكه حقيقه بيليرسين ، بو خصوصده عاجز قالمز سين ؛ بونلك احوالى حقه ندى سنده بر علم ضرورى حاصل اولور .

بونك كى نبوتك معناسني اكلايجه قرآن و اخباره چوق نظر ايت كه عليه الصلاة والسلام افندمرك ، نبوتك اعلاى درجه نده ، بولندقلرينه با ضروره واقف اولور سين ، بوباده سنك ايچون حاصل اولان عالمي عليه الصلاة والسلام عبادات حقه ندى احاديث مذكورده نك تصيفه قلوبده كى تاثيرني تجربه ايله تأييد ايت . بيكلرجه تجربه ايتديك تقديرده سنده اصلا شك و شبهه ايتمه جك درجه نده بر علم ضرورى حاصل اولور ، نبوت حقه ندى علم يقيني تحصيل ايچون عصانك سيلانه انقلابي ، قرك انشقاقى طريقته سلوك ايتمه [۱] چونكه انجق بومعجزه لره نظر ايدوب بوكا حصر و تعداد اولونه ميان قرآن كثره ندى منضم قيلمز ايسه ك انى سحر و تخيل ، الله طرفندن ابتلاء اضلال ظن ايدو بيليرسين ، چونكه « يضل من يشاء ويهدى من يشاء » [۲] نغم جليلي وارددر . سكا معجزات حقه ندى بر طاقم اسئله وارد اولور كه خبرته قاليرسين ، چونكه معجزه نك نبوته دلالتى خصوصنده ايمانكك جاى استنادى كلام منظوم اولور ايسه ، حسن ترتيبجه مشابهتي بولنديغه مبنى ، سكا شبهه و اسكال ايراث ايدن ديكر بر كلام منظوم ايله ايمانك منقطع اولور . بناء برين بوكي خوارق نظرنده دلائل و قرآنندن انجق برى اولسون . تا كه بر كيمسه يه بر جماعت تواتر بر ماده نى اخبار

[۱] غزالي جمهور متكلمينه مخالفت ايدرك معجزه حسيه طريقته اعتماد ايتور .

[۲] الله تعالى ديلد يكنى اضلال ايدر ، ديلد يكنى هدايت ايدر .

ایتدکاری زمان او کیمسه نك كندیسنده حاصل اولان علم یقینك او جماعتك یالکیز برینك
کلامندن مستفاد اولدیغنی، بیان ایده بیلیمسی ممکن اولدیغنی؛ بلکه علم یقینك، زردن کلدیکی
بیلنه مدیکی کی سندهده، بر جای استناد تعینی ممکن اولیه حق صورتده، علم ضروری حاصل
اولسون. ایشته ایمان قوی علمی بودر. ذوقه کلهجه ذوق کورمك، ال ايله طوتمق کی در.
بودوق انحق طریق تصوفده بولنور.

* *

کوریلنور که غزالی نبوت باینده متکلمین طریقندن عدول ایدیور. متکلمین باب
نبوتده انحق طریق معجزه به اعتماد ایدرلر. متکلمین عندنده اتم طریق طریق معجزه در.
ابن تیمه هر ایکی طریقه مخالفت ایدوب نبوتی هم طریق معجزه ايله هم طریق سائر ايله
اثبات ایدیور. بویهجه باب نبوتده باشلیجه اوچ طریق بولنور: متکلمین طریق، غزالی
طریق؛ ابن تیمه طریق.

طریق معجزه نك باشلیجه درت شعبه سی واردر: معتزله شعبه سی، فقها شعبه سی،
اکثر مشایخ متقدمین متکلمین شعبه سی، ابوالمعالی و ابو محمد الصابونی شعبه سی در. و شعبه لر دن
بعضری انبیانك باعداسندن خرق عاداتی، کرامات اولیانی، سحری انکار ایدر.
معتزله طریقی شویله خلاصه اولنور: مبتنی کذابك الله معجزه اظهار ایتسی قبیح در.
الله فعل قبیح دن منزه در.

فقها طریقی ده شویله اجمال اولنور: جناب حق حکمت صمدانیه سی مقتضای اوزره
مبتنی کذاب معجزه ايله تأیید دن منزه در.

طریق ثالث شویله بیان اولنور: تصدیق نبوت دلالت ایدن دلیل انحق معجزه نی
خلق ایتکدر، معجزه مبتنی کذاب یدنده ظهور ایدنجه انبیانك صدقه دلالت ایدن
دلیل باطل اولور.

طریق رابعده شویله ایضاح اولنور: معجزات تصدیق بالقول منزله سنه تنزیل اولنور.
مثلا بر ذات طرفندن ایلمچی اولدیغنی ادعا ایدن بر کیمسه او ذات اکر سنك ایلچیک ایتسه
بکا بر مکتوب یاز ویا آت بیک کی افعال حسیه دن برینك ایشله مننی طلب ایتسه او ذات ده
او فعلی ایشله سه بو فعل «او کیمسه بنم رسولم در» دیمك حکمنده در.

سحر، شعبه کی خوارق قوانین ممکنه نك متناول و مضمولی دائره سنده در.

معجزات حسیه عقلاً مستحیل دکلدر ، بونک امتناعی حقنده هیچ بر دلیل اقامه اولونماشدر . فلسفه حاضرده قوانین طبیعتک ضروری اولیوب ممکن اولدینی قبول اولنیور . نوامیس عمومی طبعیه نک واضی اولان خلاق جهان خوارق عادهیه خاص اولان برطاقم نوامیس وضع ایده بیلیر ، شوقدرکه بزانی بیلیمیز ، فقط ، اللهک فضلیله متخصص قیلدینی ذوانده انارینی مشاهده ایدرز .

ایشته غزالی بیان اولدینی وجهله رؤیای صالحینی نبوتک نمونه سی کوستریور ، نجوم وطبعته غائد علملردن دلیل ابراز ایدیور ، شو سوز ایله ختم کلام ایدیور : طبعیاینده علماء طبیعتک بیلدیکی نیجه اسرار بولندینی کی اوضاع شرعیده قلوبی تصفیه وتدای خصوصنده عقلاً ادراک اولنه میوب انحق نبوت کوزیله کوریله بیله جک برطاقم خاصلرک بولندینی نیچون جائز اولسون ؟ شمس وسط سماءه ویا حال طلوعده ویا حال غروبده بولنورسه طالعده حکم مختلف اولدینی کی صباح ، اوکلین ، اقشام وقتلرندهده اختلاف اوقاندن ناشی عدد رکعات صلات دکشیور ، منجمک دفعاتله یلانی طوتلدینی حالد غرائب وعجائبی عقل قبول ایدیور . فصل اولورده اصلا کذب بیلیمیان ، معجزات ایله مؤید اولان برنی صادقین ایشیدیلان سوزلر انکار اولنسون ؟ اعداد رکعاتده کی خواص ایله خواص ادویه ونجوم ارسنده فرق یوقدر . عوام خواص ادویه ونجومی تجربه ایتدیکی کی اولیاءاللهده تجربهده بولنورق احکام شرعیه نک کافه سنده حتی مشاهده ایتشلردر .

طریق اولیایه سلوک ایت که بعضلرینی بالمشاهده ادراک ایده سین . حضرت پیغمبرک علیه الصلاة والسلام اقوالنه ، خلق ارشاد خصوصنده وقوع بولان اهتمایی وانواع رفق ولطف ایله تحسین اخلاقه ، اصلاح ذات الینه ، دین ودنیالرینک اصلاحی موجب اولان کافه خصوصاته دعوتده کی تطفاتنه دائر اخبارینه نظر ایدن کیمسه نی دیشانک غایت شفیق ، غایت رحیم اولدینی بالضروره بیلیمش اولور . ایشه متفلسفهیه بوقدرحق سوز کافیدر .

ازمیری

اسماعیل حق